

Székely-Doby András

Gazdasági elmaradottság a globalizálódó világban: az indiai út

A tanulmány a gazdasági elmaradottság kérdését vizsgálja az ezredforduló világgazdaságában. Gerschenkron tipológiáját felhasználva összehasonlítja az orosz iparosítást India gazdasági fejlődésével. A globalizáció kontextusába helyezve az elméletet rámutat a közvetlen külföldi befektetések kiemelkedő jelentőségére napjaink modernizációs törekvéseinek finanszírozásában, bemutatja az 1990-es évek indiai reformjait, majd a szoftveripar és az információs technológiákhoz kapcsolódó szolgáltatások gazdasági fejlődésben játszott katalizátor szerepét hangsúlyozva felvázol egy lehetséges kitörési stratégiát az ország számára.

A fejlődés fogalmáról

A fejlődés egyike azoknak a sokszor használt fogalmaknak, amelyek minduntalan kicsúsznak a kezünk közül, mihelyt valamiféle definíció béklyói közé próbáljuk őket szorítani. Ez a fogalom alapkategória, amely már legősibb történetétől kezdve erősen foglalkoztatja az emberiséget, anélkül azonban, hogy valódi választ kapott volna kérdéseire. Ahhoz ugyanis, hogy fejlődésről beszélhessünk, mindenekelőtt határozott és világos célrendszert kell felállítunk, amely alkalmas arra, hogy az összehasonlítandó elemeket valamilyen sorba rendezzük.

A klasszikus közgazdaságtan a gazdasági fejlődést azonosította a gazdasági növekedéssel. Később – túllépve a gazdasági növeke-

SZÉKELY-DOBY ANDRÁS
1997-ben szerzett
okleveles közgazdász-
diplomát a Budapesti
Corvinus Egyetemen.
2004-ben ugyanott,
nemzetközi kapcso-
latok témakörében
PhD-fokozatot szerzett.
Munkahelye az MTA
Világgazdasági Kutató-
intézete, tudományos
főmunkatárs. Kutatási
területe: transznacio-
nális társaságok, az új
gazdaság, az Egyesült
Államok és India gaz-
dasága.

dés jóval konkrétabb és könnyebben számszerűsíthető fogalmán – más szempontok is megjelentek. Herrick és Kindleberger *Economic Development* című könyvében a következő definíciót találjuk: „a gazdasági fejlődés nemcsak nagyobb kibocsátást jelent, hanem egyszersmind más jellegű kibocsátást, valamint a technológiai és intézményi tényezők változását is, amelyek meghatározzák a kibocsátás és elosztás jellegét.”¹

A meghatározás jól láthatóan olyan területekre merészkedik, amelyek hagyományos közgazdasági eszközökkel nem értelmezhetők. Milyen szempontok alapján rangsorolnánk például az említett intézményi változásokat a politika területén? Fejlettebb-e a demokrácia egy autoriter rendszernél? Vagy: mennyivel tekinthető – önmagában véve – fejlettebbnek egy piacra hagyatkozó berendezkedés a központi tervezésnél? Bár Hayek² logikai úton arra a következtetésre jutott, hogy a szétszórt információk leghatékonyabb feldolgozási módját a piac jelenti, a gazdaságtörténet számos olyan példával szolgál, ahol az állami beavatkozás eredményesebbnek bizonyult.

Vannak azonban olyan társadalomtudósok is, akik még szélesebb értelemben használják a fejlődés fogalmát. Amartya Sen például úgy látja, hogy a fejlődés nem más, mint az érintett egyének előtt nyíló lehetőségek egyre teljesebb felszabadítása.³ E szerint a nézet szerint a szegénység például nem önmagában utal az elmaradottságra, hanem abban a tekintetben, hogy a szegények egyáltalán nem rendelkeznek alternatívákkal, azaz nem választhatják meg szabadon, milyen életet is akarnak. Szembetűnő, hogy amilyen mértékben szélesítjük a fejlődés fogalmát, úgy válik egyre nehezebbé megragadása, mérése és különböző korok vagy területek összehasonlítása.

Munkánk során a következő feltevésekkel élünk: 1. Elfogadjuk a közgazdaságtannak azt az alapvető tételét, miszerint a több az jobb. Azaz a nagyobb egy főre jutó jövedelem jobb, mint a kisebb. Ez tulajdonképpen nem más, mint a klasszikus közgazdaságtan egyik legfontosabb mérőeszközének felhasználása. 2. A történelmi tapasztalatok alapján munkahipotézisként elfogadjuk azt a felfogást, amely a gazdasági fejlődést először az iparosítással, majd a szolgáltató társadalom megjelenésével társítja. 3. Meggyőző ereje és a tapasztalati valósággal való szoros kapcsolata miatt elfogadjuk az említett hayeki tételt a piac és a központi tervezés viszonyáról, szem előtt tartva azonban azt a tényt, hogy a választás során stratégiai szempontból nem mindig és minden körülmények között célszerű a piacot favorizálni. 4. Tudomásul vesszük, hogy egyetlen ország sem képes kivonni magát a világgazdaság más szereplőinek hatása alól, így minden elemzésben tekintetbe vesszük ezt a szempontot is. 5. Végül lehetőség szerint igyekszünk figyelembe venni gazdaságon kívüli társadalmi vonatkozásokat is, jóllehet ezek legtöbbször messzemenő gazdasági következményei is vannak.

Az orosz iparosítás példája

A mai világgazdaság sok tekintetben különbözik a 19. század világgazdaságától, egy-
valamiben azonban biztosan nem: a fejlettség és az elmaradottság kontrasztja manap-
ság éppúgy meghatározó jelentőségű, mint akár száz vagy százötven évvel ezelőtt.
Korunk gazdasági fejlődésének tanulmányozására nagyon sok érdekességgel szolgál,
emellett az iparosítás (amit a fejlődés velejárójának tekintünk) klasszikus időszakának
elemzései további új kiindulási pontot adnak. Olyan viszonyokra bukkanhatunk a je-
lenleg is elmaradott országok helyzetét vizsgálva, amelyek kísértetiesen hasonlítanak a
19. század későn iparosodó országaiban találhatóakra. Mivel célunk a gazdasági fejlődés
bizonyos sajátosan mai útjainak India példáján keresztül történő bemutatása, érdemes
közelebbről is szemügyre vennünk a megkésett iparosítás egyes általános jellegzetes-
égeit, hogy összehasonlíthassuk meglétüket vagy éppen hiányukat. Ehhez Alexander
Gerschenkron tipológiáját hívjuk segítségül, amelyben a szerző megkísérelte feltárni
és rendszerezni az említett sajátosságokat.⁴ Gerschenkron legfontosabb kutatási terüle-
te az orosz ipari fejlődés volt a 19. század elejétől 1917-ig. Bár Oroszország akkori álla-
pota jelentősen eltér India mai állapotától, sok vonatkozásban megdöbbentő hasonlósá-
gokat találhatunk. Az általánosságok kiemelése közben (mint ahogy Gerschenkron
is az orosz példát tekintette a megkésett iparosítás alaptípusának) számos történelmi
párhuzamra mutatunk rá, de felhívjuk a figyelmet a különbségekre is.

Oroszországban a 19. század folyamán nagy fluktuációk voltak a gazdaság teljesítme-
nye terén, amit elsősorban a gyakori háborús erőfeszítések ciklikus kényszerei váltot-
tak ki. A háborúk idején túlhajtott gazdaság békeidőkben a háború megpróbáltatásait
heverte ki, ezért volt szükségszerű a visszaesés. 1861-ig – a jobbágyság felszabadításáig
– nem volt lehetőség nagyobb mértékű iparosításra. Vannak ugyanis olyan intézmé-
nyi (társadalmi, kulturális vagy politikai) korlátok, amelyek pusztán léte megakadályoz
minden erőfeszítést az ipar fejlesztésére. Oroszországban ilyen volt a jobbágyság intéz-
ményének megőrzése, hiszen ezek a kötelékek nem tették lehetővé nagyobb paraszti
tömegek városokba áramlását. Angliában a mezőgazdaság modernizációja, a gyenge
feudális kötöttségek, majd a bekerítések jelentős mennyiségű munkaerőt szabadítottak
fel, létrehozván egy olyan tömeget, amelyből az iparosodás folyamán kialakult a prole-
tariátus. Oroszországban erre 1861 előtt nem volt lehetőség.

A jobbágyfelszabadítás aztán eltörölte a feudális kötöttségeket, a parasztok azon-
ban vonakodtak elhagyni falvaikat, mivel a fejletlen ipari körzetek nem kínáltak sem
kedvezőbb életfeltételeket, sem pedig jelentősen magasabb béreket. Az a közhiedelem,
hogy az iparosítás kezdetén az elmaradott országokban nagy mennyiségű szakképzet-
len munkaerő áll rendelkezésre, akik alacsony bérért is hajlandók gyárakban dolgozni,
nem állja meg a helyét. Ennek valószínűleg az ellenkezője igaz: az ilyen munkaerő
meglehetősen szűkös. Oroszországban az iparosítási folyamat kezdeti lendületének

fenntartásához az ipari munkaerőnek dinamikusan kellett volna bővülnie. Ahhoz viszont, hogy a parasztok felhagyjanak addigi tevékenységükkel és nagy számban a városi gyárakba áramoljanak, az agrárjövedelmeknél lényegesen magasabb ipari bérekre lett volna szükség. Ennek hiányában a tőkés nem tehettek mást, mint hogy egyre inkább munkamegtakarító és tőkeintenzív termelési módokat vezettek be. Így a relatív tőkehiánnyal küzdő orosz gazdaságban – paradox módon – korszerű ipari struktúra alakult ki, mely nemzetközi viszonylatban is megállta a helyét. Az oroszországi faluközösségek szilárd pozíciója, ami jelentős mértékben gátolta a munkaerő mobilitását, ily módon egy sajátos igazodási folyamatot indukált. Ez az iparosítás minőségi jellemzőit tekintve végül is kedvező hatásúnak bizonyult.⁵

Az elmaradott országokban az iparosítás során a krónikus munkaerőhiány mellett más fontos akadályok is mutatkoztak: a tőke általában kis mennyiségben és szétszórtan állt rendelkezésre, ellenállás volt tapasztalható az ipari tevékenységekkel szemben, jelentős kényszerek hatottak a méretgazdaságosság kihasználása irányában és mindezek mellett legtöbbször a megfelelő mennyiségű vállalkozókedv is hiányzott. A munkaerőhiányon csak az egyre tőkeintenzívebb technológiák bevezetésével lehetett enyhíteni, ez viszont jelentős befektetéseket igényelt, amit valakinek finanszíroznia kellett.

Angliában kezdetben a modernizált mezőgazdaság és a kereskedelem játszotta a legfőbb szerepet a tőkeakkumulációban, később maga az ipar is képessé vált önmagát finanszírozni. A bankok elsősorban rövidtávú, kereskedelmi hiteleket nyújtottak és nem vettek részt közvetlenül az iparosításban. Az angolszász finanszírozási modell – amely a tőkepiacra és a belső felhalmozásra épül – ennek a történelmi örökségnek a következménye. Az európai kontinensen ezzel szemben a kialakuló iparnak nem állt rendelkezésére elegendő mennyiségű tőke (ráadásul a költségek az egyre fejlődő technika miatt mind magasabbak lettek), így másra várt az iparosítás finanszírozásának feladata. Végül is a bankok vállalták fel ezt a tevékenységet, ám ezek a bankok mások voltak, mint szigetországi társaik: elsősorban közép- és hosszú távú beruházási hitelnyújtással foglalkoztak. Ebből következik, hogy kapcsolatuk is sokkal szorosabbá vált a kialakuló iparvállalatokkal, amelyeket a mondás szerint gyakran elkísértek a bölcsőtől a sírig.⁶ Később a bankok és az iparvállalatok viszonya módosult, kiegyenlítettebbé vált, egyes esetekben pedig meg is fordult. Lassanként itt is képessé váltak a vállalatok önmaguk finanszírozására, ám a banki hitelezés itt sokkal kiterjedtebbé vált, mint a tőkepiacoké. Itt keresendő az univerzális bankok kialakulásának történelmi gyökere is.

Mi a helyzet Oroszországgal? Itt a jobbágyfelszabadítás sokáig megakadályozta az iparosítás megindulását, gyenge volt a bankrendszer, és a vállalkozói magatartás sem volt kiterjedt. Ilyen körülmények között csakis az állam vállalhatta magára az iparosítás terheit, egyedül az lehetett képes a gazdaságot kibillenteni tradicionális működésmódjából. Természetesen az állam nem önzetlen jótévőként vállalkozott erre a feladatra. A gyakori háborúk okozta sajátos gazdasági fluktuáció nyomán a cári ve-

zetés rájött arra, hogy csak akkor lehet eredményes a hadszíntéren, ha több területen is modernizációt hajt végre. Kiterjedt vasútépítés kezdődött, állami hitelekkel gyárak épültek: megindult az iparosítás. Az orosz kormány azonban – hasonlóan a németországi bankokhoz – csak a gazdaság bizonyos területeit segítette intenzív fejlődéshez. A nehézipar és a nagyvállalatok favorizálása az erős bürokráciára és az ország háborús erőfeszítéseire vezethető elsősorban vissza.

India gyarmati öröksége

Nézzük meg ezek után közelebbről az indiai gazdaság fejlődésének legfőbb jellegzetességeit az elmúlt százötven évben. Indiát mind a mai napig rendkívüli ellentétek jellemzik mind társadalmi, mind gazdasági tekintetben. A hatalmas gazdagság jól megfér az európaiak számára elképzelhetetlennek tűnő szegénységgel, a legkezdetlegesebb gazdálkodási módok pedig a modern csúcstechnológiával. Lakóinak száma mára meghaladja az egymilliárdot, és atomhatalomként politikai érdekérvényesítő képessége is számottevő. Történelme során gyakorta került idegen uralom alá (bár az is kérdés, kiket nevezhetünk őslakosoknak, hiszen India sikerrel asszimilálta a legtöbb hódító népet), ezért is oly sokszínű kultúrája. Már a brit uralom megjelenése előtt szoros kereskedelmi kapcsolatokat alakított ki a Közel-Kelettel, Kelet-Afrika partvidékével és a Távols-Kelettel. Igen fejlett volt kézműipara, és főleg a különböző textiliák terén jelentős kivitellel rendelkezett. Az ország azonban gyakorlatilag teljes egészében falusias jellegű volt, az emberek fő elfoglaltsága pedig a földművelés és az ehhez kapcsolódó kiegészítő tevékenységek voltak. Csupán néhány nagyobb városban fedezhetők fel a modernizáció előfutáiraiként egyes iparágak. Az angolok megjelenésével sok tekintetben megváltozott a helyzet: az akkori világ legfejlettebb és leghatalmasabb országa – meglehetősen lassan ugyan, de – átalakította a szubkontinens gazdaságát.

1860 előtt Indiában az egy főre jutó jövedelem alakulása terén nem tapasztalható hosszabb távú trend. 1860 után viszont – ha igen mérsékelt ütemben is – megindult egy enyhe, meg-megszakadó növekedés. 1860 és 1920 között az egy főre jutó jövedelem évente átlagosan 0,4–0,6 százalékkal emelkedett. 1920 és 1950 között újból stagnálás következett be, sőt a növekvő ütemű népszaporulat következtében némi csökkenés állt be. A 19. század fordulóján a munkaerő 69,4 százaléka dolgozott az agrárszférában, ebből 50,3 százalék rendelkezett saját földterülettel, míg a többi föld nélküli mezőgazdasági munkás volt. A függetlenség kivívásakor az agrárnépesség a foglalkoztatottaknak 73,3 százalékát tette ki. A 20. század első felében tehát a foglalkoztatottságot illetően gyakorlatilag nem változott a gazdaság struktúrája. Ugyanezen idő alatt gyorsabb volt viszont a városiasodás: a városi populáció az összlakosság 10,8 százalékáról 17,6 százalékára nőtt. A feldolgozóipar kibocsátása valamivel gyorsabban nőtt, mint a mező-

gazdaságé, sőt a gyáripar fejlődése még nagyobb ütemű volt, ám az ipar (és ezen belül is a gyáripar) ebben az időben egyáltalán nem volt meghatározó jelentőségű a nemzeti jövedelemben. A független India megszületése előtti másfél évszázadban tehát nem következett be olyan jelentős ugrás, amelynek az elmaradott országok iparosítása során oly gyakran tanúi lehettünk (Oroszországban például az 1890-es évektől kezdődően).⁷

Amennyiben a gyarmati korszakban egyáltalán beszélhetünk iparról, az döntő többségében kézműipart vagy háziipart jelentett. A gyáripar – megjelenése után – lassan bontakozott ki: még 1920-ban is a munkaerőnek mindössze 1 százaléka dolgozott gyárakban. Az indiai kézműipar hagyományai mind térben, mind időben messzire nyúlnak. 1800 előtt India relatíve jelentősebb textilexportőr volt, mint bármikor későbbi története során. Az indiai kereskedők szövőmunkásoknak adták ki a munkát, fonalat bocsátottak rendelkezésükre és darabbérben megvásárolták a készruhát. Bár előfordult, hogy a szövőmunkásokat egy helyen – „gyárban” – foglalkoztatták, erre méretgazdaságossági megfontolások általában nem ösztönözték őket. Ezzel szemben más tevékenységeknél (mint például a festés) ugyanez a hatás nagyobb üzemek létrejöttét segítette elő. A kézi erővel dolgozó indiai szövőmunkások azonban sikeresebben élték túl a gépek megjelenését, mint európai sorstársaik. Ez részben azzal magyarázható, hogy termékeik kezdetben durvábbak, rosszabb minőségűek voltak. Ez azonban jól megfelelt a vidéken élők igényeinek, másrészt az olcsó gépi fonal felhasználásával kevésbé csökkent nagy versenyelőnyük, az olcsóság. A gyáripar ennek ellenére fokozatosan teret nyert a textiliparban, jóllehet a főleg helyi igények kielégítésére specializálódott kézműipar még a 19. század fordulóján is kétszer akkora volt, mint a gyáripar. Abszolút értékében a hagyományos készítésű textíliák kibocsátása a függetlenség kivívásáig még növekedett is. Azokban az iparágakban, ahol mind a termelés, mind a kereslet nagy méreteket öltött (idesorolhatjuk a textilipart, fa- és fémfeldolgozó-ipart és a bőripart), bizonyos rétegződés alakult ki. A kiváló minőségű luxuscikkeket szintén kézi módszerekkel készítették, míg a városi lakosság tömegigényeit egyre inkább gyári készítésű termékek elégítették ki. A falusi piacok nagy részét azonban továbbra is a kézműipar szolgálta ki: kovácsok, ácsok, szíjgyártók és fazekasok éppen helyi igényeket elégítettek ki, mint azok az iparágak, amelyek a fellelhető természeti erőforrások kihasználásán alapultak (erdőgazdálkodás, papír- és üveggyártás). Az iparosítás előrehaladtával azonban nemcsak veszített jelentőségéből a kézműipar, hanem új lehetőségek is nyíltak számára. Lakatosok, autószerelők, szerszámkészítők, műszerészek jelentek meg és töltötték ki a piaci réseket. A gyáriparral szemben kisebb hatékonysága folytán alulmaradó kézműipar veszített ugyan jelentőségéből, a kínáló új lehetőségek ugyanakkor jócskán felértékelték szerepét. Mindazonáltal a gyáripar fejlődése is vontatottan haladt, Indiában nem volt tapasztalható olyan ugrás vagy töréspont az ipari termelésben, mint ami más, később iparosodó országokban jelentkezett. A rohamléptű iparosításnak sem személyi, sem tárgyi előfeltételei nem

voltak adottak. A legnagyobb presztízsnak örvendő állásokkal nem az iparban találkozhattunk (mérnökök, technikusok), hanem az adminisztráció jogi tanulmányokat igénylő pozícióiban, valamint az indiaiaknak ugyan szerényebb lehetőségeket kínáló, mégis nagy tiszteletnek örvendő katonai pályán. A nem megfelelő munkaerő rosszul szervezett és túlbürokratizált volt, ami lényegében a függetlenség kivívása után sem változott meg gyökeresen.

Anglia számára India pusztán egy gyarmat volt a sok közül (bár az egyik legfontosabb), ahonnan megpróbáltak – főként kereskedelmi eszközökkel – minél több profitot kivonni. Angliában ugyanis – ahogy láttuk – nem honosodtak meg az univerzális bankok, így a kereskedelmi orientáció szinte kizárólagos volt akkoriban. A fizikai infrastruktúra fejletlensége is jelentősen hátráltatta a modern ipar kibontakozását. Csak a vasútépítés haladt előre rohamléptekkel (1850-től kezdődően 1932-ig közel 70 ezer kilométer pályát fektettek le, ezek azonban nem az ország fejlődését voltak elsősorban hivatottak elősegíteni, hanem a nyersanyag-lelőhelyektől vezettek a kikötők közelében megtelepült feldolgozóüzemekig.) Az infrastruktúra fejlesztésére a gyarmati időkben mindössze a bruttó nemzeti (gyarmati) jövedelem 1-2 százalékát fordították, míg az 1950-es évektől ez a szám meghaladta a 6 százalékot.⁸

India függetlenségének első évtizedei

A gyarmati örökségnek azonban voltak olyan oldalai is, amelyek hasznosnak bizonyultak a függetlenségét elnyert ország jövőjének alakítása szempontjából. Egyrészt az indiai elit jogi és politikai téren megfelelően képzett volt, biztosítván a kontinuitást a kifinomult adminisztráció átvételekor. Másrészt – szemben Oroszországgal az iparosítás hajnalán – viszonylag széles vállalkozói réteg állt rendelkezésre, megjelentek már az ipari munkásság (igaz, meglehetősen szűk) kezdeményei, kiterjedt vasúti és közúti hálózat segítette a közlekedést, és előrehaladott volt a mezőgazdaság piacosodása is. Az intézményi háttér – élen a bankokkal és a tőzsdével – a brit hagyományoknak megfelelően inkább kereskedelmi feladatokat látott el, így kevésbé volt segítségére az iparosítás folyamatának. Indiában és a világ többi részén egyaránt óriási várakozással tekintettek az ország jövője elé, reménykedtek abban, hogy gyors ütemű növekedés kezdődik, elmaradnak a járványok és az éhínségek, a szegények száma pedig csökkenésnek indul. A várakozások jócskán meghaladták a valóság szerényebb eredményeit.

Vessünk egy pillantást India népesedési folyamataira, melyek mindig is alapvető fontossággal bírtak. A lakosság száma a 19. században mérsékelt ütemű növekedést mutatott. 1800-ban becslések szerint mintegy 190 millióan éltek a szubkontinensen, 1850-re ez a szám 235 millióra, 1900-ra pedig 285 millióra nőtt. A népességnövekedés az említett időszakban évente stabilan 0,45 százalék körül mozgott, ami több tényező

egymásra hatásának volt köszönhető. Gyakran jelentkeztek és sok áldozatot követeltek az éhínségek és a járványok: 1800 és 1950 között közel 40 millióan haltak éhen, míg az első világháborút követő influenzajárványban az embervesztés a becslések szerint 9 és 18 millió fő között lehetett. A gyermekhalandóság ugyanakkor a 20. század első felében 295 ezrelékről 199 ezrelékre csökkent. A férfiak születéskor várható élettartama 23,7 évről 32,5 évre, a nőké pedig 25,6 évről 31,7 évre emelkedett. Rendkívül kedvezőtlenek voltak az írni-olvasni tudás átlagos mutatói is: a férfiaknál arányuk 9,8 százalékról 25,6 százalékra nőtt, a nőknél viszont 10,7 százalékról 79 százalékra csökkent! 1950 után a népességnövekedés felgyorsult: évi 2 százalék fölé emelkedett, az 1990-es évektől kezdve azonban némileg csökkent. Ezzel párhuzamosan csökkent a gyermekhalandóság, aminek következtében a lakosság száma még gyorsabb növekedésnek indult: 1970-re 540 millióra, 1980-ra 670 millióra, 1990-re 830 millióra nőtt, az ezredfordulóra pedig átlépte az egymilliárdos határt. Nagy előrelépés történt az írástudatlanság felszámolása és a betegségek leküzdése terén is. Az 1980-as évekre az írni-olvasni tudók aránya a férfiaknál meghaladta az 50 százalékot, a nőknél pedig megközelítette a 30 százalékot, mára arányuk 65, illetve 40 százalék. A születéskor várható élettartam az elmúlt fél évszázad alatt 32 évről 64 évre nőtt.⁹

Ilyen népességnövekedés mellett nem meglepő, hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelem csak lassú bővülést mutathatott. 1950 és 1990 között alig haladta meg az 1,5 százalékot, ami még a 2 százalékos népszaporulat mellett sem nevezhető dinamikus fejlődésnek. Ha azonban az ipari termelés növekedését külön vizsgáljuk (ez a nemzeti jövedelemnek 1950-ben mindössze 10 százalékára rúgott), kedvezőbb képet kapunk: 1950 és 1970 között növekedése meghaladta a 6 százalékot,¹⁰ 1970 és 1990 között viszont visszaesett mintegy 5 százalékra. 1990-re az ipar részaránya a nemzeti jövedelemből megközelítette a 15 százalékot.¹¹ Azonban még ezek az értékek sem mutatnak robbanásszerű fejlődést, inkább csak arról tanúskodnak, hogy stabil, de mérsékelt növekedés időszaka volt a függetlenség első negyven éve. A foglalkoztatottak megoszlása is csak lassú változásról tanúskodik: a mezőgazdaság területén dolgozók aránya 73 százalékról 60 százalékra esett vissza, az ipari munkaerő 10-ről 15 százalékra nőtt. Eközben a szolgáltatásban dolgozók aránya emelkedett. Az úgynevezett formális szektorban (azaz a részvénytársasági formában működő magántulajdonú vállalatoknál, valamint az állami szférában) dolgozók aránya mindössze 10 százalék körüli (amelyből 1990-ben az előzők aránya 7 százalék, az utóbbiaké pedig 3 százalék volt), tehát a munkaerő kilenctized része a gazdaság informális részében dolgozik. Nagy részük „önfoglalkoztató”, ideértve a falusi nőket, akik leggyakrabban a ház körüli teendőket végzik, kisebb hányaduk pedig az informális gazdaságban alkalmazottként keresi kenyerét. Ahogy az adatokból kitűnik, máig nem sikerült lényeges változást elérni a társadalom foglalkoztatási struktúrájában, továbbra is meghatározó jelentőségűek a tradicionális szektorok: a mezőgazdaság, a kisipar és az önfoglalkoztatás.¹²

India függetlenné válása után a szovjet típusú központi tervezés útjára lépett. Jelentős különbség mutatkozott azonban a két ország tervezési gyakorlata között, mivel Indiában nem került sor a mezőgazdaság kollektivizálására, sem pedig számos iparág államosítására (ha belegondolunk, nehéz is lett volna elképzelni, hogy ezeket az évszázadok óta hagyományos formában működő ágazatokat miképp lehet kollektivizálni – íme egy példa a kulturális örökség döntő gazdasági kihatására). Az állam tehát csak azokban az ágazatokban tudott teljes körű tervezést végrehajtani, amelyeket ellenőrzése alá vont. Ez pedig – hasonlóan az orosz iparosításhoz – főként a nehézipart és a stratégiai fontosságú iparágakat (például az atomenergia-ipart) jelentette. A gazdaság többi szektora számára a terv csak indikatív jellegű volt és inkább csak becslésként lehetett értelmezni. Reynolds az indiai állam három ideológiai alappillérrét különbözteti meg: 1. befelé fordulás, 2. szocialista elkötelezettség és 3. ellenszenv a piaccal szemben.¹³ A részben szocialista típusú berendezkedés maga után vonta a rendszerre jellemző hibákat is. Kornai János nyomán könnyen azonosíthatjuk ezeket:¹⁴ túlbürokratizált állam (ez a probléma már megjelent Oroszországban is és később a Szovjetunióban általánossá vált mindennapossá), ösztönzők híján a hatékonyságra való törekvés hiánya, az ideológia elsődlegessége, a tervek túlzó előírásainak és a valós eredmények szerényebb eredményeinek ellentmondásai, a mennyiség előtérbe helyezése a minőséggel szemben és így tovább.

Az orosz iparosításhoz hasonlóan Indiában is az állam vált a modernizáció fő letéteményesévé, ám Oroszországgal ellentétben itt nem háborús szükségletek tették ezt elengedhetlenné (bár nagyon hamar ez is fontos prioritássá vált), hanem ideológiai megfontolások és a függetlenség friss lendülete. Az eredmények tekintetében azonban nagy különbségek mutatkoznak a két esetben. Míg Oroszországban az iparosítás az 1890-es évektől kezdődően robbanásszerű növekedést produkált, majd a forradalmak után a szovjet vezetés mindenre és mindenkire kiterjedő elnyomó intézkedései (nem utolsósorban a parasztság végsőkig való kizsigerezése árán) tovább erőltették a modernizációt, addig Indiában az állam viszonylag szűkebb mozgástere és a társadalom megváltoztathatatlanul tűnő tradicionális jellege megakadályozta az iparosítás hirtelen növekedését és csupán mérsékelt erősödést tett lehetővé. Érdeemes emellett említést tenni az indiai társadalom egyik legstabilabb szervezőerejéről, a kasztszisztemről. Ez a hagyományos intézmény minden hindu vallású ember számára meghatározza a társadalomban elfoglalt helyét, amiből kitörnie nem lehet, sőt leszármazottjai is ebbe születnek bele. Ha az iparosítás tipológiájának szemszögéből nézzük ezt a béklyót, erős hasonlóságot vehetünk észre az oroszországi jobbágyság intézményével. Csak hogy amíg az oroszoknál 1861-ben eltörölték a feudális kötelékeket, addig Indiában a kasztszisztem valószínűleg még évszázadokig fenn fog maradni, meghiúsítván ezzel a társadalom átfogó modernizációját.

Globalizáció és elmaradottság

Mindeddig nem ejtettünk szót a megkésett iparosítás egyik fontos jellemzőjéről. Az elmaradott országok az iparosítás kezdetén szinte kivétel nélkül a legfejlettebb technikát vették át, annak alkalmazásától reméltek gyors sikert. Ebben a tekintetben az elmaradott országok iparosítása különbözött a fejlett országok által bejárt úttól, mivel előbbieik alapozhattak az utóbbiaktól származó technológiára, míg a fejlett országoknak maguknak kellett a technológia fejlesztéséről gondoskodniuk: „az elmaradott országokban az ipari fejlődésnek van egy olyan »előfeltétele«, amivel »a« fejlett ország nem rendelkezett: ez a fejlettebb országok léte, amely technikai segítséget, képzett munkaerőt és tőkejavakat nyújthat az ipari fejlődéshez. A tőkében bővelkedő külföldi területek léte emellett érinti az eredeti tőkefelhalmozás kérdését is. Amilyen mértékben lehet külföldről tőkét importálni, pro tanto csökken a belföldön korábban felhalmozódott vagyonok jelentősége.”¹⁵ Már kifejtettük, hogy az elmaradott országokban az iparosítás előestéjén meglehetősen szűkösen állt csak rendelkezésre az ipari munkaerő. Emiatt fokozottan tőkeintenzív megoldásokat kellett keresniük a tőkéseknek, ami legegyszerűbben a fejlett technika átvételével volt megoldható. A munkaerőhiány tehát erős ösztönzést jelentett a legfejlettebb technológia importjára. A fejlett technológia azonban drága volt, ezért jelentős forrásokra volt szükség importjához. Az iparosítás finanszírozását az elmaradott országokban szinte mindig az állam vállalta magára. (Oroszországban például a parasztok fokozott elnyomásával, kiterjedt adóztatásával szerezte meg annak a többletbevételnek egy részét, ami szükséges volt az iparosítás folyamatának beindításához és fenntartásához.) Az infrastruktúra és a gyárak széles körű kiépítése azonban még meghaladta az állam teljesítőképességét, ezért más források kiaknázására is rákényszerült. Legkézenfekvőbbnek a külföldi kölcsönök és közvetlen tőkebefektetések kínálóztak, ám mindkét megoldás felvetett problémákat is. Egyrészt a legtöbbször igen korrupt és a klientúrának kiszolgáltató kormányok kiterjedt kölcsönfelvétele visszafordíthatatlan eladósodáshoz vezetett (mint azt a fejlődő országok visszatérő adósságválságai jól példázzák), másrészt a külföldi tőkebeáramlást sokan az ország kiárusításának, a külföldiek kezére való átjátszásának tartották (és tartják ma is). Ennek ellenére a gyors iparosításnak nem volt más járható útja. Az elmaradott országok ezért tehát egyrészt vagy jó feltételekkel hitelhez próbáltak jutni (amihez viszont legtöbbször hiányzott a megfelelő hitelképesség), vagy adómentességgel és más kedvező viszonyok biztosításával külföldi tőkét próbáltak becsalogatni. A közvetlen külföldi tőkebefektetések elmúlt évtizedekbeni felfutása azonban új jelenség, és bár Gerschenkron már a 1960-es évek elején hangsúlyozta ennek előnyeit, olyan kiterjedt alkalmazására, mint a közel múltbeli kelet-közép-európai átalakulás és privatizáció vagy Kína gazdasági reformjai, nem is gondolhatott. Jól látta, hogy „a korábbi vagyonoknak folyó természeti követelésekké való átváltoztatásával ellentétben, a tőkeimport magában rejti azt a

lehetőséget, hogy a beruházás ne csökkentse a folyó fogyasztás részarányát; ugyanígy az a lehetőség, hogy az elmaradott országok tőkejavakat hozhatnak be külföldről [...] elkerülhetővé teszi a fogyasztás színvonalának csökkentését”.¹⁶ Igen gyakran azonban a veszélyek nem a kölcsönt felvevő országra, hanem a befektetőre leselkedtek: például számos francia kölcsönből épült orosz gyárat kártalanítás nélkül államosítottak a forradalom után.

India esetében az iparosítás előestéjén az ideológiai és politikai megfontolások keveredtek a gazdasági érdekekkel. Egyszerre vettek át szovjet és – kisebb mértékben – amerikai technikákat, de úgy, hogy ezek többsége segély formájában érkezett. A befelé fordulás és az importtermékekre kivetett hatalmas vámok, valamint a kiterjedten alkalmazott ipari engedélyezési rendszer elejét vette a külső eladósodásnak, ugyanakkor megakadályozta a külföldi tőke jelentősebb mértékű beáramlását. A külföldi technológia és tőke hiánya (ami az importhelyettesítés politikájának egyenes következménye volt) nagymértékben limitálta az ország rendelkezésére álló eszközöket a gyors iparosítás eléréséhez. Így a függetlenséget követő negyven évben India növekedési üteme mindvégig mérsékelt maradt és gazdasági eredményeit tekintve jócskán lemaradt Ázsia más országaihoz képest.

Az elmaradott országok modernizációs törekvései szempontjából fontos változásokat hoztak a világgazdaság elmúlt évtizedei. A globalizációval fémjelzett folyamat során fokozatosan egyre szabadabbá, a határok leépülésével pedig egyre nagyobb méretűvé vált az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő országok, sőt kontinensek közötti áramlása. A legfejlettebb országokban – és közülük is elsősorban Amerikai Egyesült Államokban – már régóta megfigyelhető az a trend, amelynek lényege az ipar visszaesése és a szolgáltatások előretörése. Ez elsősorban a foglalkoztatottak ágazat szerinti megoszlásában, de a nemzeti jövedelem szerkezetében is tetten érhető. A változások oka a gyors technológiai fejlődésben keresendő, mivel az egyre fejlettebb technikák elsősorban az iparban képesek rohamos termelékenység-növekedést produkálni. Ennek következtében egyre kevesebb munkaerőre van szükség a feldolgozóiparban, egyszersmind azonban a fejlettebb technikák új munkahelyeket teremtenek a szolgáltatások területén. A globalizáció ezt a folyamatot tovább erősíti. Már nemcsak arról van szó, hogy az országokon belül változik meg a gazdaság struktúrája, hanem az országok közötti tőkeáramlások következtében a munkamegosztás is egyre inkább globálissá válik. Ez az új trend hatalmas lehetőséget kínál egyes elmaradott országok számára. A képzett, de olcsó munkaerő, az írástudatlanság alacsony szintje és az erős (gyakran autoriter) fejlesztő állam Dél-Koreában, Hongkongban és Tajvanon (majd más délkelet-ázsiai országokban, sőt a legutóbbi időben Kínában is) kedvező feltételeket teremtett bizonyos iparágak példátlan felfutásához. A fejlett országokból így lassan idetelepülnek azok a hagyományos iparágak, melyek hajdanán a tömegtermelés szimbólumai voltak. Piore és Sabel már a 1980-as években előre jelzett bizonyos változásokat: új – rugalmas

– technológiák megjelenését, az egyénre szabott termékek térhódítását és a hagyományos iparágak (mint például az autógyártás) visszaesését.¹⁷ Azt azonban ők sem gondolták akkor, hogy az átalakulás globális méretekben fog végbemenni.

A globalizáció gazdasági vetületei mellett valószínűleg ugyanilyen fontos – ha nem fontosabb – az eszmék, ideológiák, ízlések és világnézetek nemzetközi áramlása is, ami nagy hatással van egyes – mindeddig elzárkózó – országok nyitására, a politikai elnyomás csökkentésének és bizonyos emberi jogok védelmének kikényszerítésében. Már említettük a technológiai fejlődést mint a fejlett országok strukturális változásainak legfőbb okát. Mintegy három évtizede azonban elindult és az utóbbi másfél évtizedben felgyorsult egy olyan folyamat, amely méretét és hatását tekintve alapvető jelentőségű. Ez az információs technológiai forradalom. A nyomtatott áramkörök miniaturizálása lehetővé tette, hogy a nagyméretű számítógépeket felváltsák az egyre kisebbek, és olyan helyekre is beépíthessék ezeket, mint a telefonok, háztartási gépek vagy a gépkocsik. A személyi számítógépek átalakították az irodai munkát, hálózataik pedig a vállalatok működését. Végül, az egész világot átfogó hálózatuk, az internet, úgy fest – legalábbis részben – átalakítja a gazdaságokat. E két folyamat, a globalizáció és az információs technológiai forradalom, egymást fokozott mértékben erősítve fejti ki hatását, óriási lehetőségeket nyit, ám egyszersmind parancsoló kényszereket is ráerőszakol a világgazdaság nagyobb és kisebb szereplőire.

India modernizációs stratégiája

A leírt folyamatok Indiát sem hagyták érintetlenül. A Kelet-Közép-Európában és a volt Szovjetunióban lezajlott események – a szocialista társadalmi-gazdasági rendszer bukása, a demokrácia és a piacgazdaság bevezetése – alapjaiban ingatták meg a szocialista tervezés gyakorlatához való négy évtizedes ragaszkodást. Ugyancsak a változások elkerülhetlenségének irányába mutatott a gazdaság egyre gyengébb teljesítménye is, amit csak növekvő külföldi hitelekkel sikerült szinten tartani, ezek hatására pedig megnőtt India külső adósságállománya. A központi és az állami költségvetések befelé is jócskán eladósodtak, egyre több elégedetlenkedőt kellett elhallgattatni, aminek legegyszerűbb módja különböző segélyek és juttatások osztogatása. Ennek hatására 1991-től – többek között a rúpia válságának következményeképp is – széles körű reformfolyamat indult el Indiában. Liberalizálták az árfolyamot, csökkentették a vámokat és más kereskedelmi akadályokat, megreformálták és modernizálták a pénzügyi szektort, valamint kiigazították a kormány monetáris és fiskális politikáját. Bár – mint ahogy az a felsorolásból is látható – a reformok valóban széles körűek voltak, mélységük egyáltalán nem érte el a szükséges mértéket. Keresztülvitelüket azóta is nehezíti a rendkívül kiterjedt és korrupszágáról híres bürokrácia,

valamint az ország nagyfokú széttagoltsága (az indiai államok kormányai érdekeik érvényesítése érdekében gyakran az ország számára kedvezőtlen megoldások mellett kardoskodnak).

A modernizáció és a fejlődés szempontjából azonban minden valószínűség szerint az a döntés volt a legfontosabb, hogy lebontották a külföldi befektetések beáramlása előtt tornyosuló akadályok jelentős részét. Azóta összesen mintegy tízmilliárd dollár érkezett az országba, ez az összeg pedig gyorsan emelkedik, immár meghaladva az évi kétmilliárd dollárt. Manapság – úgy tűnik – a relatíve elmaradott országokban a modernizációt az állam mellett (vagy helyett) leginkább a beáramló külföldi tőke képes finanszírozni, kiváltva ezzel a hagyományos módokat (belső finanszírozás, bankok és állam). Miután a globalizálódó világban a tőkemozgások egyre szabadabbá váltak, a fejlődés fő letéteményeseinek köre kiszélesedett, nemzetközivé vált. Célszerű tehát a gerschenkroni tipológiát egy új finanszírozási formával – a külföldi tőkeberuházásokkal – kiegészíteni, amely dinamikáját tekintve az ezredforduló felzárkózni akaró országai számára az egyik legfontosabb prioritássá lépett elő.

Az ázsiai kistigrisekkel ellentétben India nincs abban a helyzetben, hogy akár állami segédlettel, akár külföldi tőkével rövid vagy középtávon nemzetközileg is versenyképes feldolgozóipart fejlesszen ki. Túlságosan sok társadalmi és intézményi béklyó hátráltatja a gyors ipari fejlődést: az írástudatlanság magas aránya, a társadalmi mobilitás hiánya, a bürokratikus kormányzat rugalmatlansága, a szabályozók áttekinthetlensége, a kiterjedt korrupció, a jogi eljárások lassúsága, a fizikai infrastruktúra elégtelensége, a szervezeti megoldások elavultsága és így tovább. Annak ellenére tehát, hogy a munkabérek rendkívül alacsonyok, a bizonytalan környezet és az alacsony termelékenység nem teszi lehetővé a feldolgozóipar gyors feljutását. Milyen lehetőségek maradnak akkor India számára? A legfejlettebb országok fokozatosan alacsonyabb jövedelmű országokba telepítik feldolgozóiparuk egyes szegmenseit, ezek helyét pedig fejlett technikát igénylő szolgáltatások (mint például számos üzleti, egészségügyi és szórakoztatóiparhoz kapcsolódó szolgáltatás) veszik át. Az információs technológiai forradalom hatására azonban manapság már nemcsak az ipari termelés vált nemzetközileg mobilissá, hanem egyes szolgáltatások is. Az új technikák igénybevételével olyan – nemrégiben még helyhez kötött – szolgáltatások lépik át a nemzeti határokat, mint a szoftverképzés, -fejlesztés, -karbantartás, kutatás-fejlesztés, irodai háttérműveletek, adatrögzítés, -feldolgozás és más információs technológiai tevékenységek. Ezek eredménye digitális úton, on-line továbbítható egyik országból a másikba, és egyik helyen sem igényli a hagyományos infrastruktúra (utak, vasutak, kikötők és általában a szállítás) hatékony működését, hanem csak számítógépes hálózat és megfelelő telefonos összeköttetés telepítését. Ezt viszont – minimális költséggel – gyakorlatilag bárhol, rövid idő alatt ki lehet építeni. A szűk keresztmetszetet itt a megfelelő szakemberek jelentik,

akik jól kommunikálnak, képesek magas szinten, gyorsan és rugalmasan ellátni a rájuk bízott feladatokat.

Paradox módon India, ez az egyébként igencsak elmaradott ország, pontosan ezen a területen bír – nem is csekély – versenyelőnnyel a világ gazdaság többi szereplőjéhez képest. Bár az írni-olvasni tudók aránya alacsony, a felsőoktatás és a műszaki képzés színvonala kimagasló: angolul jól kommunikáló, nemzetközileg is versenyképes informatikusok százezrei kerülnek ki évente a különböző egyetemek és intézetek falai közül. A túlkínálat hatására az elmúlt évtizedekben több tízezer indiai vándorolt ki főleg az Egyesült Államokban, hogy magas szintű szaktudását kamatoztassa. A liberalizációs hullámmal együtt a kormányzat felismerte az új idők kihívását és hathatós intézkedésekkel segítette elő a gyors fejlődést: megszüntettek minden importvámot ezen a területen, becsalogatták a külföldi tőkét, számos szoftvertechnológiai parkot nyitottak és tíz évre adómentességet biztosítottak a vállalatoknak. India exportjának ma már közel harmada szoftver- és más információs technológiai szolgáltatás kiviteléből származik, értéke pedig eléri a tízmilliárd dollárt. Igaz ugyan, hogy ez az indiai nemzeti jövedelemnek csupán alig több mint 2 százaléka, dinamikáját tekintve (évi növekedése meghaladja az 50 százalékot) azonban egyedülálló a többi iparághoz képest.¹⁸ Rövid és középtávon – úgy tűnik – India csakis ezen a területen képes nemzetközileg is versenyképes eredményeket elérni, itt viszont – tekintve az iparág kiváló kilátásait és az indiai versenyelőnyök előrelátható tartósságát – sikere jelentős lehet. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy csupán szoftver- és egyéb szolgáltatásexporttal India le tudná küzdeni gazdasági elmaradottságát. Viszont ez az a szektor, amelynek segítségével az első lépéseket megtehetik, és – a gazdaság katalizátoraként – bizonyos sikerek után (gyakorlatilag fordított sorrendben, mint a fejlett államokban) a képződő jövedelemből képessé válhatnak hatékonyabb iparosításra, megfelelő infrastruktúra kialakítására és a szegénység visszaszorítására. Gerschenkron tipológiája tehát India esetében annyiban módosul, hogy a robbanásszerű fejlődés ígérését egyes helyeken nem azok a szektorok (hagyományosan a nehézipar, a vas- és acélgépipar, a vegyipar stb.) hordozzák, mint a századfordulón, hanem a mai viszonyokhoz igazodva a legfejlettebb technikát felhasználó szolgáltatások. Az az alapvető jellemző azonban itt is érvényes marad (természetesen az iparosítás helyett a tágabb jelentésű modernizációt értve), hogy „amennyiben sor került iparosításra, az elmaradott országok túlnyomórészt a legmodernebb és leghatékonyabb technika alkalmazásától remélhettek sikert”.¹⁹

Főbb eredmények

A gazdasági elmaradottság kérdése napjainkban legalább ugyanolyan fontos, mint egy évszázaddal ezelőtt. A tanulmány során kikristályosodtak olyan megfontolások, melyek segítségünkre lehetnek a jelenség jobb megértésében, a leküzdéséhez vezető utak

felismerésében és különböző nemzeti sajátosságokhoz való adaptációjában. Ezek közül a legfontosabbak a következők:

Azokban az országokban, ahol mindmáig nem következett be robbanásszerű fejlődés, leggyakrabban valamilyen komoly intézményi akadály (vagy ilyen akadályok együttese) felelős ennek elmaradásáért. Ezek lebontása nélkül a sikeres kitörés valószínűsége meglehetősen csekély.

A gyors iparosítás három hagyományos finanszírozási formája (belső felhalmozás, bankok, állam) mellett a globalizáció felerősített egy negyediket is, amelynek segítségével a folyamat első ízben lép át határokat és ölt nemzetközi jelleget. A külföldi közvetlen befektetések egyre jelentősebb szerepe az iparosításban (illetve szélesebb értelemben a gazdaság modernizálásában), fokozott liberalizációra kényszeríti az érdekelt államokat.

A legfejlettebb országok gazdasági struktúrájában bekövetkező változások egyes elmaradott országokban is megfigyelhetők. Ezekben a helyeken a feldolgozóipar jelentőségének csökkenése és a szolgáltatások előretörése logikus következménye a munkamegosztás fokozódó globalizációjának.

Úgy tűnik, napjainkban is érvényes marad az a tétel, miszerint egy ország a gyors fejlődés reményében mindig az adott kor legfejlettebb technikáinak átvételétől és alkalmazásától remélhet sikert.

Indiában – alapvető akadályként – elsősorban a társadalmi struktúra rendkívüli merevsége tehető felelőssé a robbanásszerű gazdasági növekedés elmaradásáért, ráadásul ezt a merevséget évezredes kulturális és vallási meggyőződések táplálják, gyakorlatilag kilátástalanná téve mindenféle radikális változást.

Az információáramlás gyorsasága, olcsósága és felvilágosító szerepe ellenére rövid és középtávon részben az előbb említett korlát, részben pedig az intézményi és infrastrukturális hiányosságok miatt Indiában továbbra sem valószínűsíthető gyors ipari növekedés vagy a mezőgazdaság részarányának jelentős csökkenése.

Ehelyett valószínűleg az információs technológián alapuló szolgáltatások válhatnak a gazdasági növekedés katalizátorává, megteremtve a többi szektor modernizációjához szükséges feltételek alapjait. Ez azonban csak akkor következhet be, ha a kormány továbbra is elkötelezett marad a reformok iránt és megfelelő mennyiségű külföldi tőkét lesz képes becsalogatni.

Végül ne feledkezzünk meg arról, hogy a modernizáció sikere vagy kudarca Indiában százmilliók helyzetének a javulását vagy romlását idézheti elő: radikálisan csökkentheti vagy növelheti a szegénységben és nélkülözésben élők számát, meghatározza a gyermekek és a nők életkörülményeinek alakulását, a hátrányosan megkülönböztetett csoportok szociális helyzetét, a kasztrendszer jövőjét, valamint – globális szemléletben – egy atomhatalom helyét a 21. század új világrendjében.

Irodalom

- Bhagwati, Jagdish–T. N. Srinivasan: *Foreign Trade Regimes and Economic Development: India*. NBER, New York, 1975.
- Gerschenkron, Alexander: *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Gondolat, Budapest, 1984.
- Hayek, Friedrich A.: *Piac és szabadság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995.
- Herrick, Bruce–Kindleberger, Charles P.: *Economic Development*. McGraw–Hill, New York, 1983.
- Kornai János: *A szocialista rendszer*. HVG Kiadó, Budapest, 1992.
- National Association of Software and Services. www.nasscom.org.
- Piore, Michael J.–Sabel, Charles F.: *The Second Industrial Divide*. Basic Books, New York, 1984.
- Reynolds, Lloyd G.: *Economic Growth in the Thirld World, 1850–1980*. Yale University Press, New Haven, 1985.
- Reserve Bank of India. www.rbi.org.
- Sen, Amartya: A Matter of Choice. *UNESCO Courier*, 1996. 9.

Jegyzetek

- 1 Herrick, B.–Kindleberger, Ch.: *Economic Development*. McGraw–Hill, New York, 1983. 21.
- 2 Hayek, F. A.: *Piac és szabadság*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1995.
- 3 Sen, A.: A Matter of Choice. *UNESCO Courier*, 1996. 9.
- 4 Gerschenkron, A.: *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Gondolat, Budapest, 1984.
- 5 Gerschenkron: i. m. 93.
- 6 Gerschenkron: i. m. 46.
- 7 Reynolds, L. G.: *Economic Growth in the Thirld World, 1850–1980*. Yale University Press, New Haven, 1985. 294.
- 8 Reynolds: i. m. 294–301.
- 9 Reynolds: i. m. 304–306.
- 10 Bhagwati, J. N.–Srinivasan, T. N.: *Foreign Trade Regimes and Economic Development: India*. NBER, New York, 1975. 13.
- 11 Reserve Bank of India, 2001. www.rbi.org.
- 12 Reynolds: i. m. 305–306.
- 13 Reynolds: i. m. 311.
- 14 Kornai J.: *A szocialista rendszer*. HVG Kiadó, Budapest, 1992.
- 15 Gerschenkron: i. m. 89.
- 16 Gerschenkron: i. m. 89–90.
- 17 Piore, M. J.–Sabel, C. F.: *The Second Industrial Divide*. Basic Books, New York, 1984.
- 18 National Association of Software and Services. www.nasscom.org.
- 19 Gerschenkron: i. m. 40–41.

Summary

ANDRÁS SZÉKELY-DOBI

ECONOMIC BACKWARDNESS IN THE GLOBALIZING WORLD:
THE INDIAN WAY

In this paper we study economic backwardness in the beginning of the new millennium. Making use of Gerschenkron's typology we compare industrialization in Russia with economic development in India. In the context of globalization the theory helps us to assess the importance of foreign direct investments in financing recent modernization efforts. We then show the Indian reforms of the 90s, and sketch a possible catching-up strategy for the country based on the key role of the software and IT services industries in the process of economic development.